

**ЎЗБЕКИСТОННИНГ ЯШИЛ ИҚТИСОДИЁТГА ЎТИШ ЙЎЛЛАРИ
ВА ИСТИҚБОЛЛАРИ**

Турсункулов Шохрух Раббимқул Ўғли
ТМИИ ўқитувчиси

Аннотация: мақолада жаҳонда табиий ресурслардан фойдаланишда вужудга келган экологик муаммоларнинг илмий-назарий ва амалий жиҳатлари ўрганилиб, Бирлашган миллатлар ташкилоти томонидан жаҳонда ва Ўзбекистон ҳукумати томонидан “яшил иқтисодиёт”га ўтиш дастури ва унинг устуор йўналишлари тадқиқ этилган.

Калит сўзлар: экология, яшил иқтисодиёт, ҳайвонот олами, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти, Оролбўйи минтақаси, биосфера, энергетика.

Сўнги асрда инсоният экологияга эътибор қаратмасдан ва атроф-муҳит ҳолатига тўғри ғамхўрлик қилмасдан мавжуд бўлди ва ривожланди. Натижада бутун экотизимларга антропоген таъсир зарар етказилди, бу бизнинг келажак авлодларимизнинг истиқболига таҳдид солмоқда. Шиддат билан янгилашиб ва ўзгариб бораётган бугунги даврда “яшил” иқтисодиётга ўтиш муҳим ҳаётий эҳтиёжга айланди. Сайёрамизда шаҳарлар йириклашиб, аҳолиси 20–35 миллионли мегаполислар кўпайиб бормоқда. Бу энергоресурслар, айниқса, ёқилғига бўлган талабни кун сайин ошириб бораётир. Инсон омили туфайли охириги юз йилда ер шарида экин экиладиган ер майдони тўртдан бир қисмга, ўрмонлар учдан икки қисмга қисқарди.

Бунинг натижасида ҳайвонот оламининг кўплаб турлари йўқ бўлиб кетмоқда. Статистик маълумотларга қараганда, дунё бўйича кейинги 30 йил ичида ҳайвонот оламининг 8–10 фоизи қирилиб кетди. Сайёрамизда тропик ўрмонлар 14 фоизни ташкил қилар ва ҳайвонот оламининг 50 фоизидан ортиғи шундай ҳудудларда яшарди. Ҳозир ер юзиде тропик ўрмонларнинг 6 фоизи қолди, холос. Шунингдек, охириги 50 йил ичида дунёда аҳоли жон бошига тўғри келадиган ичимлик суви 60 фоизга камайди. Табиатдан фойдаланиш – бу жамият эҳтиёжларини қондириш учун табиий ресурслардан фойдаланиш, атроф муҳитни муҳофаза қилиш ва уни такрор ишлаб чиқаришни ўз ичига олади. Бу кўпинча тенгсиз экологик алмашинувга олиб келади, натижада бунда айрим мамлакатларнинг хўжалик субъектлари фойда кўради, шу билан бирга уларнинг иқтисодий фаолиятининг салбий оқибатлари зараридан дунёнинг бошқа минтақалари ва мамлакатлари талофат кўради. Табиатдан фойдаланиш, бир томондан, минтақавий хусусиятга эга, чунки у маълум бир давлат ҳудудида содир бўлади, иккинчи томондан, у глобал хусусиятга эга, чунки унинг салбий оқибатлари дунёнинг бошқа мамлакатлари ва минтақаларига таъсир қилади. Шунинг учун ҳам табиий жараёнлар биосферанинг барқарорлигини таъминлайдиган экологик салоҳиятини истеъмол қилиш даражасига эришиш учун дунё мамлакатлари ўртасидаги мувофиқлаштирилган ўзаро ҳамкорлик зарур.

Ўзбекистонда давлатимиз раҳбари ташаббуси билан Бирлашган Миллатлар Ташкилоти томонидан Оролбўйи минтақасига имтиёзли кредитлар ажартилди, мамлакатимизнинг барча ҳудудидан техника ва мутахассислар жалб этилиб, экологик мувозанатни яхшилашга киришилди. Бу муаммони ҳал этилишига Орол денгизининг қуриб қолган ер майдонларида кўкаламзорлаштириш ишлари олиб борилди, ҳудуд хусусиятларига мос дарахтлар экилди ва бу жараён изчил давом этмоқда. Экологияни асраш, табиий ресурсларни тежаб ишлатиш, жумладан, сувдан оқилона фойдаланиш

бўйича замонавий тизимларга ўтиш ишларини кучайтирдик. Мамлакатимизда “Яшил макон” дастури давом этмоқда¹ дейди президентимиз.

Иқтисодий фанда эндоген иқтисодий ўсиш назарияси ва экологик муаммоларни ўзаро боғлиқлигини юқори ривожланиш даражасига олиб чиққан олимлардан бири Уильям Нордхаус ҳисобланади. Унинг “Интеграллашган баҳолаш моделида” (IAM) иқлим ўзгаришлари билан иқтисодий ўсиш моделини бир бири билан боғлади². У.Нордхаус ишлаб чиқариш функцияси моделига икки янги ўзгарувчини киритди: табиий ресурслар ва экологик зарар. Табиий ресурслар ишлаб чиқариш функцияси моделида ишчи кучи, капитал, асосий фондлар каби ишлаб чиқариш омили сифатида олинган; экологик зарар бирдан кичик бўлган кўпайтирувчи бўлиб у ишлаб чиқариш хажмини камайтиради. Бу моделда барча омиллар технологик тараққиёт натижасида ўсиб борса экологик зарар эса бирдан кичик бўлган кўпайтирувчи ҳисобига атмосферани ифлосланиш даражасига қараб камайиб боради³.

20-асрнинг охирида жаҳон ҳамжамиятида атроф-муҳитнинг ҳолати тўғрисидаги ташвиш кескин ўсди. Фақатгина ўтган асрнинг охирида мамлакатлар ўртасида ҳар бир давлат томонидан бозор иқтисодиёти шароитида экологик муаммоларни тартибга солишга қаратилган биринчи глобал шартнома имзоланди. Ушбу ҳужжат Киото протоколи деб аталади ва у фақат 1997 йилда қабул қилинган. Унинг мақсади атмосферага иссиқхона газлари чиқиндиларини тартибга солиш ва уларни аста-секин атроф-муҳитга ва айниқса иқлимга ҳалокатли таъсир кўрсатмайдиган даражага камайтириш эди, бу эса сайёра учун кейинчалик ҳалокатли бўлиши мумкин бўлган ҳароратнинг пасайишига йўл қўймасликдир.

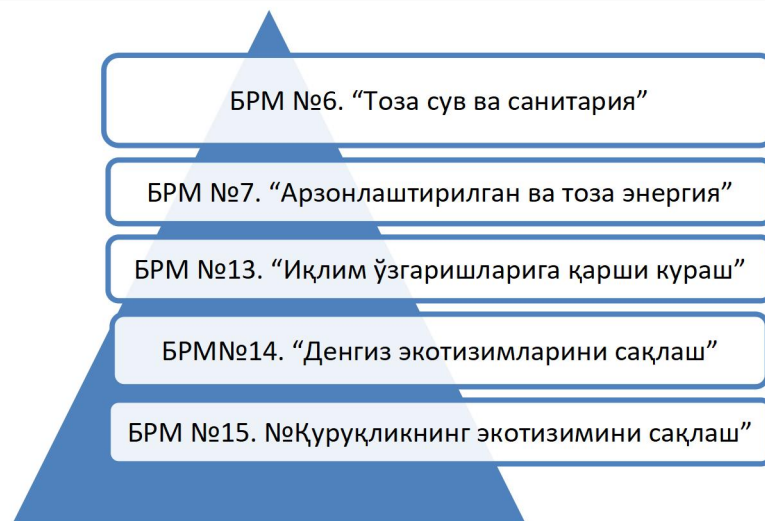
Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Атроф-муҳит ассамблеяси атроф-муҳит масалалари бўйича қарор қабул қилувчи халқаро ташкилотдир. Унда бугунги кунда дунё олдида турган муҳим экологик муаммолар кўриб чиқилади. 2030-йилгача Барқарор ривожланиш кун тартибининг асосини ушбу муаммоларни тушуниш ва атроф-муҳитни сақлаш ва тиклаш ташкил этади.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 2015-йил 25-сентябрдаги “Бизнинг дунёмизни ўзгартириш: Барқарор ривожланиш бўйича 2030-йилгача кун тартиби” декларатсияси катта аҳамиятга эга бўлиб, унда 17 та Барқарор ривожланиш мақсадлари (БРМ) белгилаб берилган. Улар орасида экологик барқарор ривожлантиришнинг 5 та асосий мақсади мавжуд (1.расм):

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигининг ўттиз уч йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. “Халқ сўзи” гезетаси 2024 йил 1 сентябрь.

² Nordhaus, 2017a. Integrated assessment models of climate change. NBER Reporter, No. 3, pp. 16—20.

³ Nordhaus W. (2017b). Projections and uncertainties about climate change in an era of minimal climate policies. *NBER Working Paper*, No. 22933

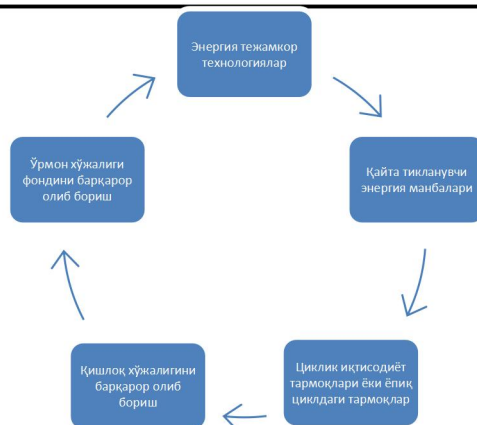
1.Расм. Экологик барқарор ривожлантиришнинг 5 та асосий мақсади⁴

Экологик барқарорлик - бу барқарор таркибий тузилмани функцияларини экотизимнинг ички ва ташқи омиллар таъсиридан ташкилий тамойилларини сақлаб қолиш қобилиятидир. Ишлаб чиқилган БРМлари ҳозирги ва келажак авлодлар учун тенг экологик манфаатлар тамойилига асосланади. Барқарор ривожланиш табиий экотизимлар ва ижтимоий-иқтисодий тизимлар ўртасидаги яқин алоқадорлик муносабатларни ўз ичига олади. Шу билан бирга, инсонлар асосий бўғиндир, чунки улар глобал биосфера тизимидаги ўз ролини аниқлаш, барқарор ривожланишни таъминлаш учун уни сақлаш ва бошқариш учун жавобгардир.

Олимлар томонидан олиб борилган тадқиқотлар шуни кўрсатдики, хавонинг ифлосланиши коронавирус инфекциясидан ўлим кўпайишига ҳисса қўшган. 2020-йилдаги карантин ва изоляция даврида дунё бўйлаб кўпчилик sanoat корхоналари ўз фаолиятини тўхтатди, бу эса атмосферага ифлослантирувчи моддалар чиқарилишининг умумий 5,8 фоизга қисқаришига олиб келди, чунки энергияга бўлган талаб 4 фоизга қисқарди. Бу даврда экологик вазият сезиларли даражада яхшилана бошлади, карбонат ангидрид миқдори охириги марта фақат Иккинчи жаҳон уруши даврида қайд этилган рекорд даражага кескин пасайди.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Атроф-муҳит бўйича дастурида "яшил" иқтисодиёт ижтимоий адолатни шакллантириш ва ривожлантириш, инсонлар турмуш фаровонлигини ошириш, экологик муаммоларни камайтириш ва иқлим фалокати хавфини камайтиришга мўлжалланганлигини таъкидлайди. Шунинг учун бундай иқтисодиёт ресурстежамкор кам углеродли ва ижтимоий инклюзив бўлиб ҳисобланади ва "Яшил иқтисодиётга" киритилган йўналишларни ўз ичига олади.

⁴ Цели в области устойчивого развития // ООН: <https://www.un.org/> .асосида муаллиф томонидан тузилди.

2.Расм. “Яшил иқтисодиётга” киритилган йўналишлар⁵

Шундай қилиб, яшил иқтисодиёт ва рақамли иқтисодиёт замонавий иқтисодий трансформациянинг асосини ташкил этади. Рақамлаштириш - тўртинчи саноат инқилобининг асосий элементи бўлиб, яшил сектор эса яшил саноат инқилобига эришиш учун асосдир. Бу икки соҳа барқарор ривожланиш концепциясининг уч жиҳати ўртасида яхлит интеграциялашувчи ролни бажаради.

Европа Иттифоқи мамлакатлари ижтимоий ва экологик муаммоларни ҳал қилиш учун вақти-вақти билан директивалар ва қонунларни қабул қилади. Масалан, бизнес даражасида маҳсулот етказиб берувчилар атроф-муҳит стандартларига риоя қилишлари керак ва аҳоли чиқиндиларни саралашлари ва уларни тури ва улуши бўйича аниқ тақсимланган ҳолда тегишли идишларга ташлашлари керак.

Германияда чиқиндилар ҳажмининг 60 дан 80 фоизигача қайта ишлаш ёки электр энергияси ишлаб чиқариш учун чиқиндиларни ёқиш заводларига юборилади. Францияда расмийлар 2025 йилга келиб бутун Франция бўйлаб фақат қайта ишланган материаллардан фойдаланиш ваъдасини бажариш учун маҳаллий супермаркетларда бир марталик пластик қопларни тақиқлади. Францияда энг йирик компаниялар қонун бўйича корпоратив ижтимоий жавобгарликни амалга ошириш бўйича режалар ва дастурларни ишлаб чиқишлари шарт, агарда уларни бажаришдан бош тортиш ёки бажармаслик ҳолатида давлат компаниялар ва уларнинг раҳбарларини жаримага тортиши мумкин;

АҚШнинг Калифорния штатида 2015-йилдан бери дўконларда полиетилен пакетларни сотиш тақиқланган. Швеция барқарор ишлаб чиқариш ва истеъмол қилиш бўйича миллий режалар ва атроф-муҳит мақсадлари тизимини ишлаб чиқмоқда. Уларни амалга оширишда жамиятнинг барча вакиллари, давлат ҳокимияти органларидан тортиб, шаҳар ҳокимияти, хусусий шахслардан тортиб йирик тадбиркорларгача иштирок этади. Юқори натижаларга, жумладан, фуқаролик жамиятининг фаол позицияси, уларни қўллаб-қувватлаши, розилиги ва белгиланган вазифаларнинг бажарилиши ёрдам бермоқда. Мамлакатда барқарор ривожланиш учун Бош вазир, Атроф-муҳит ва энергетика вазири, Халқаро тараққиёт ҳамкорлик вазири масъулдир. Барқарор ривожланиш консенцияси тамойиллари ша атроф-муҳитни яхшироқ назорат қилишга ёрдам берувчи “ақлли технологияларга” жорий этилмоқда.

"Яшил" иқтисодиёт йўналиши бугунги кунда устувор ва энг истиқболли йўналишлардан бири ҳисобланади, шунинг учун деярли барча ривожланган мамлакатлар ўз режалари, мақсадлари, вазифалари, иқтисодий трансформациялар ва яшил технологияларни жорий этиш, ишлаб чиқариш, инфратузилма, транспорт

⁵ Муаллиф тадқиқотлари асосида тузилган

тизимини янгилаш, биоёқилғи ва ёпиқ цикл форматида ишлайдиган экологик тоза корхоналар яратиш ва қайта қуриш инструментлари ва усулларига эга.

“Яшил” технологиялар зарарли чиқиндиларни камайтириш, чиқиндиларни бошқариш, оқава сувларни самарали бошқариш ва экотизимлар барқарорлигини сақлаш, энергия тежамкор чора-тадбирларни жорий этиш ҳамда қайта тикланувчи энергия манбалари ва экологик тоза технологияларни ишлаб чиқиш орқали турли экологик хавфларга қарши туришга ёрдам беради.

Олимларнинг ҳисоб-китобларига кўра, яшил иқтисодиётнинг тикланиши 2030 йилга бориб 400 миллиондан ортиқ кўшимча иш ўринларини яратиши мумкин (Жаҳон Иқтисодий Форуми, 2020). Фақатгина яшил иқтисодиётнинг транспорт сектори 15 миллионга яқин иш ўринларини яратиши мумкин, қайта тикланадиган энергия манбаларига сармоя киритиш эса 2050 йилга бориб 60 миллиондан ортиқ кишини иш билан таъминлаши мумкин. Шундай қилиб, “яшил” инфратузилманинг ривожланиши ва яшил инвестиция бозорининг кенгайиши иқлимга чидамли иқтисодиётни ҳамда аҳолини иш билан таъминлаш, иш ўринларини кенгайтириш, интеллектуал ва инсон ресурсларини жамлаш учун улкан салоҳиятни шакллантиради.

Хулоса ва таклифлар

1. Экологик барқарорлик - бу барқарор таркибий тузилмани функцияларини экотизимнинг ички ва ташқи омиллар таъсиридан ташкилий тамойилларини сақлаб қолиш қобилиятидир.
2. “Яшил” иқтисодиёт ижтимоий адолатни шакллантириш ва ривожлантириш, инсонлар турмуш фаровонлигини ошириш, экологик муаммоларни камайтириш ва иқлим фалокати хавфини камайтиришга қаратилган йўналишларни ўз ичига олади.
3. Энергетика соҳасидаги давлатларнинг асосий мақсади энергия ресурсларини ишлаб чиқаришни кўпайтириш эмас, балки улардан оқилона фойдаланиш ва мамлакат иқтисодий тизими томонидан тежамкор истеъмол қилишдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигининг ўттиз уч йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. “Халқ сўзи” гезетаси 2024 йил 1 сентябрь.
2. Nordhaus, 2017a. Integrated assessment models of climate change. *NBER Reporter*, No. 3, pp. 16—20.
3. Nordhaus W. (2017b). Projections and uncertainties about climate change in aneraofminimal climate policies. *NBER Working Paper*.
4. Цели в области устойчивого развития // ООН: <https://www.un.org/> .асосида муаллиф томонидан тузилди.
5. Муаллиф тадқиқотлари асосида тузилган.